

УДК 341.48+343.9.01

Л.В. БОРИСОВА

Національний університет внутрішніх справ

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Розглянуті витoki та особливості світової комп'ютерної злочинності.

Оцінюючи безпеку протиправних діянь для світового співтовариства як відображення об'єктивної дійсності та міжнародної практики боротьби із злочинами, вчені дійшли висновку, що кількість діянь, що сприймаються міжнародною спільнотою як злочини, збільшилася.

У 20-х роках минулого століття частина юристів-міжнародників виступала за прийняття міжнародного кодексу, де були б перелічені найбільш серйозні порушення міжнародного права і встановлені санкції за діяння, що мають ознаки міжнародної суспільної загрози з поділом їх на дві групи: міжнародні злочини і «правопорушення міжнародного характеру, стосовно яких має місце конфлікт національних юрисдикцій або складно визначити територіальну юрисдикцію певних держав. Міжнародна конференція по уніфікації кримінального законодавства, яка проходила у 1927 році у Варшаві, до міжнародних злочинів віднесла такі правопорушення: 1. Піратство. 2. Підробка металевих грошей і державних цінних паперів. 3. Торгівля рабами. 4. Торгівля жінками і дітьми. 5. Навмисне застосування будь-яких засобів, що здатні спричинити суспільну небезпеку. 6. Торгівля наркотиками. 7. Торгівля порнографічною літературою. 8. Інші злочини, які передбачені міжнародними конвенціями, укладеними цією державою» [1, с.13].

Глобальний кримінальний світ, як і вся світова спільнота, еволюціонує, і на цьому процесі позначаються такі чинники:

- технологічні – впливаючи на розвиток світу в цілому, вони видозмінюють і злочинне середовище відносно різних сфер діяльності, наприклад, від підробки комп'ютерних дисків до виробництва синтетичних наркотиків;

- політичні – вважається, що на базисному рівні злочинні діяння визначаються законами, а закони формулюються державою;

- економічні чинники – організована злочинність дуже чутлива до економічного середовища;

- чинники, що пов'язані з правоохоронною діяльністю: успішні дії правоохоронців можуть спричинити неочікувані наслідки – злочинні структури стають більш обережними;

- внутрішні чинники, що формують злочинний світ, дають змогу уникнути конфліктів і зробити дії злочинців більш ефективними, спричиняють ворожнечу і конкуренцію.

В умовах новітніх технологій в усіх сферах життя людини, транспарентності кордонів і постійно наростаючої взаємозалежності членів міжнародної спільноти, вчені приходять до висновку, що «практично всі злочини, які передбачаються загальним кримінальним правом, мають міжнародну направленість і в цьому судженні втрачають свій «загально кримінальний характер» [2, с.217], стає явищем загально кримінальним із зовнішніми рисами і

змістовними ознаками міжнародної, яка не може бути вичерпаною – уточнюється їх система, вдосконалюються і розвиваються правові норми. Злочини міжнародного характеру, до яких відносяться діяння, що «посягають на інтереси декількох держав, які вчиняються особами (групами осіб) не у зв'язку з політикою будь-якої держави» [3, с.160], а всупереч законодавству і правопорядку своєї держави заради досягнення власних протиправних цілей, також представляють міжнародну суспільну загрозу.

Д.Д. Остапенко і С.Ю. Марочкін визначають злочини міжнародного характеру як «кримінально карані діяння, що вчиняються фізичними особами, які посягають на інтереси двох, декількох або «багатьох» держав, на міжнародний правопорядок, тобто такі, що несуть міжнародну небезпеку» [3, с.160]. Р.А. Каламкарян зазначає необхідність «розрізняти злочини держав, з одного боку, і злочини фізичних осіб – з другого. Це якісно різні, різнорівневі (хоч і у випадку вчинення міжнародних злочинів взаємопов'язані) явища. Тут розрізняються не тільки суб'єкти і об'єкти посягань, але і способи, і форми відповідальності» [3, с.10].

Фізична особа несе відповідальність перед внутрішньодержавними судовими органами, і до неї застосовуються норми міжнародного і національного права у відповідності з міжнародними обов'язками держави у випадку вчинення злочину міжнародного характеру. Важливим проявом принципу соціальної безпеки дій фізичних осіб також є те, що порядок покладання відповідальності за міжнародні злочини може не відповідати принципам і нормам, які є характерними для внутрішнього кримінального права [2, с.56].

Досягнення у галузі транспорту, зв'язку та інших сучасних технологій, які супроводжуються збільшенням взаємозв'язків і глобалізації соціальної, політичної й економічної систем, викликали відповідні зміни в сфері організованої злочинності. Здатність злочинних груп розповсюджувати свій вплив за межі національних кордонів і діяти сумісно з правопорушниками у рамках юрисдикції інших держав, дозволяє їм використовувати існуючі в світі диспропорції у пропозиціях, попиті та вартості товарів, обіг яких обмежений з політичних міркувань. Стан охорони національних кордонів і рамки юрисдикції вивчаються правопорушниками задля укривання доказів та уникнення від розслідування та судового переслідування.

Відповідно, можна говорити про транснаціональну злочинність, що відображено у документах ООН. Найбільш небезпечною сьогодні є транснаціональна організована злочинність.

Транснаціональні злочини (злочини міжнародного характеру) – це діяння, які передбачені міжнародними угодами; вони не відносяться до злочинів проти людства, миру і безпеки, але зазіхають на нормальні стабільні відношення між державами, наносять втрати мирному спів-

робітництву у різних областях відношень (економічній, соціально-культурній, майновій тощо), а також організаціям і громадянам, що караються згідно нормам, встановленим у міжнародних угодах, або згідно нормам національного кримінального законодавства у відповідності з цими угодами. До них відносяться: діяння проти стабільності міжнародних відносин (тероризм, захоплення заложників, захоплення й угинання повітряних судів та ін.); діяння, що наносять втрати економічному, соціальному і культурному розвитку держав (виготовлення фальшивих грошей, незаконний оберт наркотиків, легалізація злочинних доходів тощо); злочини, вчинені у відкритому морі; злочинні посягання на особисті права людини (работоргівля та ін.) тощо [4, с.116].

Звернемо увагу, що співпраця у сфері боротьби із злочинами міжнародного характеру здійснюється із використанням двох взаємопов'язаних механізмів, один із яких – договірний (конвенційний), а другий має організаційно-правовий характер, що проявляється в діяльності загальних і спеціалізованих організацій. Юридичним підґрунтям відповідальності за злочини міжнародного характеру є міжнародні конвенції по боротьбі із конкретними видами злочинів, прийняті у відповідності з ними національні норми кримінального права [3, с.160]. Укладаючи міжнародні конвенції, держави світу в процесі співробітництва вирішують наступні завдання [3, с.284]:

- узгоджена кваліфікація злочинів, які представляють міжнародну суспільну небезпеку;
- домовленість про включення у національне кримінальне законодавство норм щодо відповідальності за такі діяння і відповідного ступеню їх тяжкості покарання;
- встановлення юрисдикції над злочинами і можливіми злочинцями (підозрюваними);
- взаємодія у процесі здійснення кримінального переслідування, враховуючи надання правової допомоги.

У 90-х роках у зв'язку із зростанням занепокоєння з приводу транснаціональної організованої злочинності були проведені міжнародні наради, на яких розглядалися можливі рішення цієї проблеми. Поступово склався значний комплекс багатосторонніх міжнародних конвенцій, кожна з яких присвячена певному виду злочинів¹.

Відповідно міжнародній спільноті глобальному кримінальному світу стала Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р.), що мала допомогти державам у вирішенні спільної проблеми і, у відповідності з якою, ці документи не застосовуються у відношенні правопорушень, що не відносяться до організованої злочинності, розглядаючи як виняток тільки окремі області – особливо корупцію і комп'ютерні правопорушення, що

вчиняються окремими особами і стали предметом міжнародної уваги. Конвенція застосовується у тих випадках, коли «відповідний злочин повинен мати «транснаціональний характер». Як правило, такими є злочини, які плануються чи вчиняються в кількох або в одній державі, та мають істотні наслідки в іншій.

Сучасне розширення кібернетичного простору створює нові можливості для організованої злочинності – від швидкісних комунікацій до відмивання грошей через Інтернет-банки. Якщо організована злочинність рухається у структурному плані до домінування гнучких, неетнічних мереж, то стає можливим використання Інтернет не тільки для правопорушень, але й для створення злочинних груп, що може втілитися у перехід існуючих груп хакерів і кракерів, які координують свої операції, до формування кримінальних організацій, членам яких не треба зустрічатися або знаходитися в одній державі, тобто відбувається поєднання організованої злочинної діяльності з суттєвими елементами неорганізованої злочинності: крупні правопорушення, які пов'язані з використанням комп'ютерних технологій чи проти цих технологій, вчиняються правопорушниками-одинаками.

Проведений аналіз вітчизняних і закордонних публікацій свідчить, що проблема боротьби з цим видом злочинів стає всенациональною, а особливість проблеми полягає в тому, що комп'ютерна злочинність, як невід'ємна частина загальної злочинності, має тенденцію до загострення.

Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих чинників, що впливають на формування пріоритетних напрямків розвитку двадцять першого століття: надаються безпрецедентні можливості доступу до інформації, колективному її використанню і взаємному обміну, а також для розвитку економіки. Їх вплив стосується способу життя людей, освіти та роботи, взаємодії уряду і громадської спільноти. У Декларації про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру і для блага людства, проголошеній резолюцією 3384 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 10.11.1975 р., зазначається, що всі держави сприяють міжнародному співробітництву в цілях використання результатів науково-технічного прогресу в інтересах укріплення міжнародного миру і безпеки, свободи і незалежності з метою економічного і соціального розвитку народів та забезпечення прав і свобод людини у відповідності з Уставом ООН [5, с.339].

Підсумовуючи результати Всесвітнього наукового форуму, який відбувся у Будапешті 8-10.2003 р., генеральний секретар Угорської академії наук Норберт Кро, навів слова історика науки Ричарда Ослона: «Без науки мораль сліпа, але без моралі наука безкорисна, безмістивна і безсила» [6, с.11]. Науково-технічний прогрес поставив перед людством серйозні проблеми. Стрімкий розвиток науки і техніки покладає колосальну відповідальність за використання отриманої могутності: «розвиток техніки несе необмежені можливості для добра і зла» [7, с.76]. Кібернетика стала фактором кризи, сприяючи другій промисловій революції.

Як проголошує Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства, прийнята державами-членами «Великої вісімки» 23.07.2000 р., сьогодні «зусилля міжнародної спільноти, що спрямовані на розвиток глобального інформаційного суспільства, повинні супроводжуватися узгодженими діями по створенню безпечного і вільного від злочинності кіберпростору... Належить також знайти

¹ До них відносяться Всесвітня конференція на рівні міністрів по транснаціональній організованій злочинності (Неаполь, Італія, 21-23.11.1994 р. - документ A/49/748); Регіональний семінар на рівні міністрів по наступним заходами по наступним заходам у зв'язку з Політичною декларацією і Глобальним планом дій проти організованої транснаціональної злочинності (Буенос-Айрес, 27-30.11.1995 р. - документ E/CN.15/1996/2/ Add.1); Регіональний семінар на рівні міністрів держав Африки по організованій транснаціональній злочинності та корупції (Дакар, 21-23.07.1997 р. - документ E/CN.15/1998/6/Add.1); Регіональний семінар на рівні міністрів країн Азії по організованій транснаціональній злочинності та корупції (Мілан, 23-25.03.1998 р. - документ E/CN/15/1998/6/Add.2) та ін.

ефективне політичне вирішення актуальних проблем, як, наприклад, спроби несанкціонованого доступу і комп'ютерні віруси»

Комп'ютерні злочини вперше потрапили в сферу спеціального контролю в середині 60-х років в США, коли було виявлено значну кількість злочинів стосовно так званого «комп'ютерного фанатизму», що проявлявся недобросовісним використанням комп'ютерів і телефонів для замовлення товарів та послуг через інформаційні мережі різних торгових фірм без сплати. В 1969 році став перед судом і був визнаний винним 20 окружними судами США Альфонсе Конфессоре - перший злочинець, який застосував електронно-обчислювальну машину для вчинення податкового злочину на суму 620 тис. доларів.

Нові можливості, що створюються комп'ютерними мережами, поставили під сумнів більшість традиційних передумов правових систем. Такі правові концепції як власність, крадіжка і володіння широко використовуються у кримінальних законах різних держав, але не завжди застосовуються по відношенню до комп'ютерних даних, що за своєю суттю мають нематеріальний характер. Термін «комп'ютерні злочини» був розроблений для осягу як абсолютно нових форм злочинності, що орієнтуються на комп'ютери, мережі та їх користувачів, так і більш традиційних злочинів, для здійснення яких сьогодні використовуються комп'ютерне обладнання.

Поступове покращення якості обслуговування телекомунікаційних мереж та створення розгалужених комп'ютерних мереж спричинило значний сплеск комп'ютерної злочинності, яка примусила правоохоронні органи розробити відповідні правові інструментарії в кожній державі, пристосовуючи їх до нових технологій. Кримінологічні прогнози доказали, що всі види злочинності в світі за останні 30-40 років збільшились в 3-4 рази, середній приріст складає 5 %. За оцінками вітчизняних і закордонних дослідників, рівень латентності комп'ютерних злочинів становив близько 90 %, а з 10 % виявлених комп'ютерних злочинів розкривається тільки 1 %. За свідцтвом Стенфордського дослідного інституту лише 10-15 % таких злочинів потрапляє в офіційну статистику; тільки в одному з 20 випадків про факти комп'ютерного піратства повідомляється в поліцію.

Комп'ютерна злочинність стає одним із найбільш небезпечних видів злочинних посягань: злочинці дуже швидко усвідомили масштаби можливостей Інтернет і електронних комунікацій. За даними ООН збитки, які спричиняються комп'ютерними злочинами, зіставленні з прибутками від незаконного обороту наркотиків і зброї. Серед світових комп'ютерних злочинів все більше стає «міжнародних», таких, які в якості засобів/жертв використовують інформаційні системи різних держав. Через відкриті інформаційні мережі можливий доступ до національних, в тому числі і спеціально захищених інформаційних ресурсів різних держав. Саме вони стають каналом, що використовується для вчинення різних протиправних діянь.

Боротьба із злочинністю в міжнародних комп'ютерних мережах ускладнюється з таких причин:

- злочинні діяння мають місце в електронному середовищі. Для розслідування злочинів, вчинених з використанням будь-якої електронної мережі, потрібен спеціальний досвід і знання, процедури розслідування і юридичні повноваження, якими правоохоронні органи відповідних держав можуть не володіти;

- міжнародні комп'ютерні мережі, такі як Інтернет, є відкритим середовищем, що дає користувачам можливість вчиняти певні дії за межами кордонів держав, в яких вони знаходяться. В той же час слідчі дії правоохоронних органів в цілому повинні обмежуватись територією власної держави, а це означає, що для боротьби із злочинами у відкритих комп'ютерних мережах необхідно активізувати міжнародне співробітництво;

- відкриті структури міжнародних комп'ютерних мереж дають користувачам таке правове середовище, що оптимально відповідає їх цілям. Користувачі можуть вибирати такі держави, в яких певні діяння, вчиненні в електронному середовищі, не несуть за собою кримінальну відповідальність у відносності з їх внутрішнім правом. Наявність інформаційних притулків - держав, в яких не надається пріоритет скороченню чи попередженню протиправного використання комп'ютерних мереж або не розроблені ефективні процесуальні норми, стримує зусилля міжнародного співтовариства в боротьбі з комп'ютерною злочинністю. Останні дослідження показали, що тільки 9 з 52 держав, в яких проводилося вивчення законодавчої бази, законодавчо готові до боротьби із злочинами в сфері комп'ютерної інформації.

Ю.М. Батурін ще в 1987 році вказував на те, що «мафія... має потребу в комп'ютерах з трьох причин. По-перше, мафія включена у великомасштабний бізнес, де без комп'ютерів сьогодні нічого робити. По-друге, з організацій, що використовують комп'ютери, значно легше тягти гроші теж за допомогою комп'ютерів. На кінець, по-третє, сили безпеки і поліція використовують комп'ютери для боротьби з організованою злочинністю. Щоб попередити слідкування і руйнувати плани противника, мафія використовує такий потужний інструмент, як комп'ютер» [8, с.25]. Дані, які навів В.Б. Вехов у 1996 році, підтвердили передбачення Ю.М. Батуріна: 62 % злочинців вчиняли злочини в сфері комп'ютерної інформації у складі злочинних угруповань [9, с.37]. Розширення кібернетичного простору створює нові можливості для організованої злочинності: стає можливим використання Інтернету не тільки для здійснення правопорушень, але й для створення «віртуальних банд».

Україна почала входити в інформаційний простір лише на початку 90-х років, коли розвиток відносин власності та визнання інформації як об'єкта права власності, підвищення цінності інформації як товару, викликав до життя вдосконалення законодавчого регулювання інформаційних правових відносин. В Україні кримінальна відповідальність за вчинення злочинів в сфері комп'ютерної інформації була встановлена із запізненням майже на двадцять років у порівнянні з США і Європою. За останні роки відбулися значні зміни у вітчизняному законодавстві з метою приведення його у відповідність до загальноприйнятих міжнародних норм. Аналіз вітчизняного законодавства, яке регулює суспільні інформаційні відносини в Україні, дозволяє стверджувати, що наша держава, поряд із заходами стимулювання розвитку інфраструктури на основі новітніх технологій, вживає заходи щодо протидії комп'ютерній злочинності. Прикладом цього може служити низка законів стосовно інформатизації всіх сфер суспільної діяльності в Україні, яку прийняла 4.02.1998 р. Верховна Рада України, в Концепції Національної програми інформатизації у розділі VI визначаються основні напрямки інформатизації, Указ Президента «Про заходи

щодо розвитку національної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000 р., а також розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж» нового Кримінального кодексу України [10, с.105-106], де вперше в історії України встановлена кримінальна відповідальність за злочини в сфері комп'ютерної інформації.

Але законодавчі та інші відомчі нормативні акти України, які регулюють відносини в інформаційній сфері суспільства і в галузі кримінального судочинства, не завжди є взаємно узгодженими, не відображають реальної ситуації з одержання, обробки та документування інформації. З переходом до ринкових відносин та інтеграції України до світового співтовариства постали проблеми розкриття та розслідування злочинів транснаціонального високотехнологічного характеру.

Таким чином, актуальність проблеми визначається:

- глибокими і значними змінами в соціально-економічній, політичній та правовій сферах життя українського суспільства;

- насиченістю українського ринку новітніми зразками технічних засобів, що спричинили появу і стрімкий розвиток нового виду протиправної діяльності - злочинів в сфері комп'ютерної інформації;

- різким підвищенням кримінального професіоналізму, активної міграції злочинців, міжрегіональним характером і організованістю їх дій, що погіршило криміногенну обстановку;

- об'єктивною необхідністю вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ для підвищення ефективності

протистояння розвитку злочинності, яка обумовлена науково-технічним прогресом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. -М., 1956. -300 с.
2. Международное уголовное право: Учебное пособие /Под общ. ред. В.Н. Кудрявцева. -М.: Наука, 1999. -264 с.
3. Международное право: Учеб. /Г.В. Игнатенко, В.Я. Суворова, И.О. Туинов и др.; Под ред. Г.В. Игнатенко. -М.: Высш. шк., 1995. -399 с.
4. Международное уголовное право /И.П. Блищенко, Р.А. Каламкарян, И.И. Карпец и др. /РАН, Ин-т гос. и права. -М.: Наука, 1995. -174 с.
5. Международные акты по правам человека: Сб. документов. -М.: Издат. группа Норма-Инфра-М, 1999. -784 с.
6. Наука и политика: место встречи - Будапешт // Наука и жизнь. -2004. -№ 1 -С.7-12.
7. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. -М.: Советское радио, 1968. -326 с.
8. Батурин Ю.М. Право и политика в компьютерном круге. -М.: «Наука», 1987. -110 с.
9. Вехов В.Б. Компьютерные преступления: способы совершения и раскрытия /Под ред. Б.П. Смагоринского. -М.: Право и Закон, 1996. -182 с.
10. Кетле А. Сонная система и законі єю управляючіє. -С.-Петербург: Печатано у Тиблена и К⁰ (Н.Н. Неклюдов), 1866. -312 с.

Надійшла до редколегії 29.04.2005

БОРИСОВА Л.В. ТРАНСНАЦИОНАЛЬНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ
Рассмотрены источники и особенности мировой компьютерной преступности.

BORISOVA L.V. TRANSNATIONAL CRIMINALITY: AN URGENCY OF A PROBLEM
Sources and features of global computer criminality are considered.

В.А. БУБЛЕЙНИК

Юридична академія внутрішніх справ України

УДК 343.575

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА НЕЗАКОННИЙ ЗБУТ НАРКОТИКІВ¹

Досліджені проблеми кримінальної відповідальності за злочини в сфері незаконного обігу наркотиків, вчинені в стані наркотичного сп'яніння.

Обов'язковим елементом будь-якого складу злочину

є його суб'єкт, і правильне визначення даного елемента складу злочину є важливим етапом процесу притягнення тієї чи іншої особи до кримінальної відповідальності. Суспільно небезпечні діяння вчиняють конкретні люди. Ко-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Мисливий В.А. (Юридична академія МВС).